

Eerste hulp bij poëzie

ELLEN DECKWITZ

**EERSTE HULP
BIJ POËZIE**

OLIJVEN MOET JE LEREN LEZEN
&
DIT GAAT NIET OVER GRASMAAIEN

UITGEVERIJ PLUIM
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Voor mijn ouders, Jan en Mieke Deckwitz

Eerste druk, november 2022

Olijven moet je leren lezen

© 2016 Ellen Deckwitz

Dit gaat niet over grasmaaien

© 2020 Ellen Deckwitz

Omslagontwerp Nanja Toebak

Omslagbeeld en illustraties binnenwerk © Jenna Arts

Typografie binnenwerk Nanja Toebak (*Olijven moet je leren lezen*),

Michiel Niesen (*Dit gaat niet over grasmaaien*)

Auteursfoto Merlijn Doomernik

Productiebegeleiding Tim Beijer

Drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 933 0427 7

NUR 620

www.uitgeverijpluim.nl

INHOUD

Woord vooraf

7

Olijven moet je leren lezen

1	Waarom zeg je niet gewoon wat je bedoelt?	15
2	Hoe weten we dat poëzie iets voor ons is?	21
3	Waarom worden de regels halverwege afgebroken?	27
4	Waarom zit er zoveel wit in gedichten?	33
5	Hoe moet ik wegwijs worden in vage poëzie?	39
6	Is vertaalde poëzie de moeite waard?	47
7	Wie was de John Lennon van de poëzie?	53
8	Waarom werken metaforen en vergelijkingen?	59
9	Waarom rijmen er tegenwoordig zo weinig gedichten?	65
10	Waarom kan een gedicht niet alles betekenen?	75
11	Waar moet je beginnen met het lezen van poëzie?	81
12	Is er poëzie die over de actualiteit gaat?	89
13	Kan poëzie troosten?	95
14	Hoe zit het met de vele lagen in gedichten?	101
15	Hoe ontstaat een gedicht?	107
16	Wat is het nut van poëzie?	113
17	Is alle poëzie mooi?	119
18	Is poëzie waarheid of leugen?	125
19	Muziek en poëzie	133
20	Is de Nederlandse poëzie een tranendal?	139

21	Poëzie op het podium	145
22	Wat hebben wiskunde en gedichten met elkaar gemeen?	151
23	Wat hebben we nou eigenlijk aan poëzie?	157

Verantwoording **161**

Dit gaat niet over grasmaaien

1	Waarom poëzie niet over alles kan gaan	165
2	Hoe poëzie kan helpen om jezelf te begrijpen	173
3	Waarom poëzie helpt om te praten	177
4	Waarom schrijven we massaal gedichten na een ramp?	183
5	Is er zoiets als young adult poetry?	189
6	Waarom je het niet allemaal hoeft te begrijpen I	197
7	Waarom je het niet allemaal hoeft te begrijpen II	203
8	Over instapoetry	209
9	Waarom poëzie regelmatig over zware dingen gaat	215
10	Waarom je beter een hele bundel leest	221
11	Waarom je altijd moet lezen met een pen in de aanslag	227
12	Hoe poëzie je een betere geliefde maakt	233
13	Waarom je door poëzie kunt ontdekken dat je niet gek bent	239
14	Wat is het beste gedicht aller tijden?	243
15	Waarom het niet alleen om symboliek draait!	249
16	Hoe poëzie veel beter maakt	255
17	Hoe weet ik of een gedicht slecht is?	259
18	Hoe vind ik poëzie die mij aanspreekt?	265
19	Waarom poëzie je soms de toekomst toont	271
20	Zijn er ook horroredichten?	275
21	Waarom poëzie soms net een soort gesprek is	281

Literatuur **287**

WOORD VOORAF

Ooit had ik weinig met gedichten. Ik hield als kind van de verzen van Drs. P, Annie M.G. Schmidt, maar toen ik naar de middelbare school ging en het tijd werd voor volwassen poëzie, knapte ik af. Dat kwam niet zozeer door de gedichten zelf, maar eerder door het imago ervan. Zweefkezen in zwarte coltruien of bloemengewaden, mensen die ingewikkelde taal en beelden gebruikten om interessant over te komen.

En dat terwijl ik echt wel aanleg had om een poëzieliefhebber te worden. Om te beginnen was ik van jongs af aan geobsedeerd door taal. Ik hield ervan om nieuwe woorden en uitdrukkingen te ontdekken. Als kind verstopte ik me regelmatig onder de keukentafel om mijn ouders af te luisteren, want als ze dachten dat ik er niet was spraken ze compleet anders met elkaar, wat ik razend interessant vond. Tegen mij spraken ze hoofdzakelijk in verkleinwoorden, maar onderling gebruikten ze spannende begrippen als discriminatie en inbrenghuls.

Woorden die ik niet kende vond ik fascinerend. Het was alsof je halverwege het seizoen in een serie belandde en zelf moest invullen wat er allemaal in de eerdere afleveringen was gebeurd. Verbanden leggen. Gaten invullen. Eigenlijk precies wat je bij het interpreteren van gedichten ook doet.

Een tweede aanleg voor poëzie ontstond dankzij mijn

moeder, toen ik een jaar of tien was, in de badkamer. In die periode begon ze met een studie Nederlands. Dat was een droom die eerder door omstandigheden (waarmee ik kinderen bedoel) in het water was gevallen, maar die ze nu haar nageslacht zindelijk en enigszins zelfstandig was, weer op wilde vatten. Ze had echter onderschat hoe zwaar het haar viel. Op haar veertigste leidde ze een overvol leven: kinderen opvoeden, berg huisdieren in leven houden, om mijn vaders grappen lachen en mantelzorgen voor haar eigen moeder.

Op een avond liep ik de badkamer binnen en lag ze doodop in bad. Ik keek graag naar mijn blote moeder, die prachtige, enorme borsten, haar lichaam een mogelijke teaser-trailer van hoe het mijne er ooit uit zou gaan zien. Ze had een washandje over haar ogen gelegd. De mascara droop eronder vandaan, vormde donkere gletsjerstromen op haar hals.

‘En het is gewoon zo druk,’ zei ze. Mijn moeder begon in die tijd vaak vanuit het niets tegen me te praten alsof we al uren in gesprek waren, wat ik fijn vond, alsof ze een antenne was die altijd een signaal naar me uitzond, ook al stond mijn eigen ontvangst niet altijd aan.

Ze zei dat ze doodop was, en dat ze aan het eind van die week een tentamen poëzie had waar ze nog amper voor had kunnen blokken. Ik bood aan om haar te helpen, en tot mijn verrassing stemde ze in. Even later las ik haar college-aantekeningen voor. Over hoe je gedichten kan ontleden. Over hoe het ritme van gedichten van invloed kan zijn op de betekenis. Dat de zinnen halverwege worden afgebroken om leesritme aan te geven, maar ook om met betekenis te spelen. Dat strofe het woord was voor de alinea’s in de poëzie, en dat het kwam van het Italiaanse woord voor ‘kamer’.

Dat maakte van gedichten huisjes.

Je zou verwachten dat hierdoor mijn liefde voor de verskunst ontstond, maar verre van dat. Ik vond het allemaal machtig interessant, maar het wakkerde geen enkele passie aan. De techniek intrigeerde me, maar ik vond het belachelijk ingewikkeld. Moeilijk doen om het moeilijk doen. Zeg gewoon wat je bedoelt, dacht ik. Waarom zo vaag? Waarom de boodschap versleutelen? Toen begreep ik nog niet dat die vaagheid, of beter gezegd, die zachte grenzen, juist de crux zijn van gedichten. Omdat je wordt uitgenodigd om er zelf iets van te maken. Omdat er dingen zijn die nog niet eerder in taal zijn gevat en waar je dus met woorden omheen moet cirkelen, zodat de contouren zichtbaar worden.

Ik begon gedichten voor volwassenen te zien als grappige taalpuzzels. Het werden te kraken codes. Dat is overigens het grote gevaar wanneer je, als je jongeren kennis laat maken met poëzie, eerst begint met ontleden in plaats van wat voor ervaring het gedicht teweegbrengt. Een te grote nadruk op analyse kan poëzieliefde in de kiem smoren, omdat het dan een louter technische en dus afstandelijke aangelegenheid wordt. Waarmee ik niet wil zeggen dat analyse onbelangrijk is, verre van, maar wel dat gedichten lezen meer is dan metra herkennen of weten wat een versvoet is. En dat het bij de eerste kennismaking moet draaien om wat aanspreekt, in plaats van meteen keihard ontleden.

Terug naar mijn vroege tienerjaren. Dat ik toen niet van poëzie hield, wilde overigens niet zeggen dat ik niet van woordkunst hield, en ook niet dat ik alleen maar geïnteresseerd was in teksten waarbij je meteen snapt wat er aan de hand is. In die periode kreeg ik interesse in muziek en was ik gefascineerd door de intrigerende teksten van bij-

voorbeeld Kurt Cobain en Tori Amos, die je vanwege de beeldrijkeheid en de ambiguïteit, poëtisch zou kunnen noemen. Uiteindelijk was het natuurlijk een kwestie van tijd voor ik verliefd werd op de poëzie (waar ik in hoofdstuk twee van *Olijven moet je leren lezen* verder op in zal gaan). Ik ontdekte dat een tekst je ook kon aanspreken voor je er een bak literair mechaniek op losliet. Dat het met gedichten niet zozeer ging om geheime boodschappen, maar om een andere manier van kijken, de boel anders belichten. Zoals hoe dichter Tomas Tranströmer ergens schrijft hoe een uitgeknipt nachtlampje oplost als een tablet in een glas duisternis.

Gedichten zijn eigenlijk een soort gesprekken, die niet direct tot ons zijn gericht maar ons desondanks iets wezenlijks vertellen over taal en dus over mens-zijn. Het is uiterst belangrijk om, net zoals tijdens het afluisteren onder de keukentafel, ervan uit te blijven gaan dat er wel degelijk iets wordt gecommuniceerd, want dat houdt je hoofd open. Zo ga je verbanden leggen, wordt je verbeelding aangezwengeld en komen er betekenissen bij. Neem nou de eerste twee strofes uit 'Het kind en ik' van Martinus Nijhoff:

Ik zou een dag uit vissen,
ik voelde mij moedeloos.
Ik maakte tussen de lissen
met de hand een wak in het kroos.

Er steeg licht op van beneden
uit de zwarte spiegelgrond.
Ik zag een tuin onbetreden
en een kind dat daar stond.

Bij gedichten moet je uit de woorden afleiden wat er aan de hand is. In het geval van bovenstaande regels zijn er meteen raadselachtigheden. Wat wordt er bijvoorbeeld bedoeld met licht dat vanuit de spiegelgrond opstijgt? Bij een gedicht mag je, dat is een van de leesafspraken bij poëzie, de taal breder opvatten dan bijvoorbeeld een wettekst of de handleiding voor een parachute. Bedoelt Nijhoff het licht letterlijk, dan bedoelt Nijhoff met het kind dat hij in de vijver ziet misschien gewoon zichzelf, zijn spiegelbeeld in het water. Maar hij kan hiermee ook zeggen dat hij door het licht een visioen krijgt. En dan begint het in je hoofd, of tenminste in het mijne, te knetteren. Ik begin het voor me te zien. Met woorden wordt er in mijn geest een filmpje getoverd, worden beelden opgeroepen zoals je een geest oproept. En ga je de andere tekstelementen ook bevragen en van betekenis proberen te voorzien. Hoe het bijvoorbeeld zit met het feit dat Nijhoff vertelde dat hij 'moedeloos' uit vissen ging. De mogelijkheden vertakken en vertakken, en zo ontstaat er iets nieuws.

Er zijn veel redenen om van poëzie te houden. Omdat ze bijvoorbeeld woorden geeft aan iets waar je mee zat, of omdat ze, zoals bij het werk van Paul van Ostaijen, gewoon geweldig klinkt. Zo geweldig dat je, net zoals bij de teksten van Lucebert of De Jeugd van Tegenwoordig, niet eens meer hoeft te begrijpen wat er nou precies wordt gezegd.

Sommige mensen kunnen daar niets mee. Anderen weer wel, en voor hen ben ik er. Laatst vroeg een van mijn studenten wat nou het nut van literatuur is. Het meest compacte antwoord las ik bij de Britse schrijver C.S. Lewis: 'Sommige dingen zijn niet per se nuttig. Vriendschap is niet per se noodzakelijk, evenals filosofie en kunst. Ze zijn niet doorslaggevend om te overleven, maar het zijn wél de zaken die het overleven de moeite waard maken.'

En dat gun ik iedereen.

OLIJVEN
MOET JE LEREN
LEZEN

EEN ZWEMMER IS EEN RUITER

Zwemmen is losbandig slapen in spartelend water,
is liefhebben met elke nog bruikbare porie,
is eindeloos vrij zijn en inwendig zegevieren.

En zwemmen is de eenzaamheid betasten met vingers,
is met armen en benen aloude geheimen vertellen
aan het altijd allesbegrijpende water.

Ik moet bekennen dat ik gek ben van het water.
Want in het water adem ik water, in het water
word ik een schepper die zijn schepping omhelst,
en in het water kan men nooit geheel alleen zijn
en toch nog eenzaam blijven.

Zwemmen is een beetje bijna heilig zijn.

Paul Snoek, uit: *Hercules*, 1960

WAAROM ZEG JE NIET GEWOON WAT JE BEDOELT?

Op poëziefestivals zijn er twee vragen die dichters altijd worden gesteld. De eerste is of je misschien iets minder wilt drinken. De tweede vraag komt pas tegen het einde van de avond aan bod, en wordt vaak gesteld door een bezoeker die door zijn partner is meegesleept en een beetje ineengekrompen naar al die poëten heeft geluisterd. Dan word je aan je mouw getrokken, moet je mee naar een donker hoekje en fluistert zo iemand in je oor: 'Word alsjeblieft niet boos, maar... ik snap er helemaal niets van. Waarom moeten dichters zo moeilijk praten? Waarom zeggen ze niet gewoon wat ze bedoelen?' Vaak heeft de vraagsteller op dit punt al in zijn broek geplast, en kijkt vol vrees naar de dichter op, bang voor een kaakslag. Ik moet dan altijd denken aan huiself Dobby uit Harry Potter, die de neiging heeft zichzelf in elkaar te slaan als hij voor zichzelf opkomt.

Maar het is een heel goede vraag, die raakt aan een van

H IJ ZECT
NIET
GEWOON WAT
HIJ BEDOELT, HIJ
ZECT *PRECIES*
WAT HIJ BEDOELT

de pijnlijkste aspecten van poëzie: dat ze je het gevoel kan geven dat je dom bent. Ik heb me in ieder geval regelmatig heel erg dom gevoeld toen ik begon met het lezen van gedichten voor volwassenen.

Laten we de koe eens bij de uiers vatten. Waarom zeggen dichters niet gewoon wat ze bedoelen? Dat is toch de afspraak als we ons bedienen van taal? Het is wel zo praktisch begrijpelijk te zijn wanneer je een tweet over

bootvluchtelingen post of een handleiding voor kolfapparaatuur maakt. Maar wie weleens vriendschapsverdriet of de euforie na een record van Max Verstappen heeft meegemaakt, weet dat woorden soms tekortschieten. Met de zin 'ik voel me zo eenzaam' zal een tiener uit Almelo iets anders bedoelen dan iemand die als enige van een vrachtvluchtelingen is opgedregd uit de Middellandse Zee. We zijn er goed in om globaal te zeggen wat we bedoelen, maar daar houdt het ook op. Gelukkig hebben we de poëzie nog.

Ieder tekstgenre draait natuurlijk om een specifieke afspraak tussen schrijver en lezer. Als er 'roman' op staat,

kun je ervan uitgaan dat een deel verzonnen is. Als ergens 'krant' op staat, mag je verwachten dat de tekst zich aan de feiten houdt. Bij poëzie is er ook zo'n afspraak. Hoe vaag een gedicht ook kan lijken (en geloof me, er zijn gedichten waar de gehele literatuurwetenschap geen raad mee weet), het wil *altijd* iets overbrengen. Anders had er in plaats van 'De oude meepse barg rust nimmermeer in drab' net zo goed 'PLOxq*&355' kunnen staan.

Dichten is met taal om zaken heen bewegen die zich niet eerder in taal lieten vangen. Dat is een lastig proces. Van dichter Nachoem Wijnberg is bijvoorbeeld bekend dat hij tientallen versies maakt van één gedicht. Tot er eindelijk staat wat er staat.

Soms kan je iets alleen maar zeggen via een omweg. Daarom dichtte de Amerikaanse dichteres Anne Sexton: '...zelfmoorden zijn als timmerlui / ze vragen niet waarom er moet worden gebouwd / ze vragen alleen: welk gereedschap.' En daarom heeft het gedicht *Een zwemmer is een ruiter* van de Vlaamse dichter Paul Snoek (1933-1981) de vorm die het heeft.

Laten we eens gek en welwillend doen en ervan uitgaan dat het gedicht je iets wil vertellen. Hoe prachtig is zwemmen opeens als je gelooft dat Snoek het meent, dat zwemmen liefhebben met iedere porie is? Zo wordt ieder zwembad een knuffelbordeel en weet je meteen waarom kinderen zo van zwemmen houden, de sloeries. Al kan je niet precies uitleggen waarom zwemmen 'met armen en benen aloude geheimen vertellen' is, toch heb je een idee wat Snoek hiermee bedoelt. Beginnen met

D ICHTEN
IS MET
TAAL OM ZAKEN
HEEN CIRKELEN
DIE ZICH NIET
EERDER IN TAAL
LIETEN VANGEN.

het lezen van poëzie is ermee akkoord gaan dat je niet meteen alles begrijpt. Maar wel dingen gaat aanvoelen. Terug naar het zwembad.

Je wordt, als je zwemt, van alle kanten aangeraakt. Het water drukt op je, spoelt langs je heen, in je ogen, in je oren. Hoeveel nauwkeuriger formuleert Snoek dat niet met ‘in het water kan men nooit geheel alleen zijn / en toch nog eenzaam blijven’? Dan wil je meteen een tienbandenkaart kopen.

Waarom zegt Snoek niet gewoon dat hij van zwemmen houdt? Omdat hij niet gewoon van zwemmen houdt. Hij zegt niet *gewoon* wat hij bedoelt, hij zegt *precies* wat hij bedoelt. Iedereen die begint met het lezen van poëzie, mag ervan uitgaan dat het gedicht iets wil zeggen. Het is deel van de conversatie-etiquette tussen tekst en lezer en de eerste les in het leren lezen van gedichten. Ook al is je bezighouden met poëzie soms een duik in donker maar verkwikkend water.

Veel van Paul Snoeks bundels zijn in antiquariaten te vinden. Wie geprikkeld is door Anne Sexton: een bundel in het Nederlands vertaalde verzen, in 2001 onder de titel Kreupel hart uitgegeven door Wagner & Van Santen, is antiquarisch verkrijgbaar. In het Engels zijn tientallen bloemlezingen en bundels leverbaar. Ook online is er een flink aantal gedichten te vinden, waarvan je 'Rowing' en 'Briar Rose' zeker niet mag missen.

STORM

Plotseling stuit de wandelaar hier op de oude
reuzeneik, als een versteende eland met een
onmetelijk gewei staat hij voor de zwartgroene vesting
van de septemberzee.

Noorderstorm. Tijd waarin trossen lijsterbessen
rijpen. Wakker in het donker hoor je de
sterrenbeelden stampen in hun stallen
hoog boven de boom.

Tomas Tranströmer, vertaling Bernlef,
uit: *De herinneringen zien mij*, 2002
